

SOLYMOSI LÁSZLÓ

GUDEN MAGÁNOKLEVELE
MÁSODLAGOS PECSÉTJÉNEK EREDETE

A XIX. században döntően Beke Kristóf, Wenzel Gusztáv, Véghely Dezső és Fejérpataky László forrásközlései irányították a figyelmet a veszprémi egyházi levéltárak: a püspöki-, a káptalani magán- és hiteleshelyi levéltár addig jelentős részben ismeretlen anyagára. Beke Kristóf veszprémi kanonok Fejér György hatalmas forráspublikációjában kapott lehetőséget arra, hogy az egyik kötet függelékében keresztmetszetet adjon a Veszprémben őrzött Árpád-kori forrásanyag gazdagságáról.¹ Valamivel később Wenzel Gusztáv is hasznosította veszprémi kutatásait forráskiadványaiban.² Majd Véghely Dezső társszerkesztőként számos oklevelet tett közzé veszprémi gyűjtéséből a Hazai Okmánytár és a Zala vármegye történetére vonatkozó oklevéltár kötetekben.³

Fejérpataky László diplomatikai vizsgálódásai során jutott el Veszprémbe. Kutatásait elsősorban a XI–XII. századi magyarországi írásbeliséggel foglalkozó munkáiban értékesítette. Beke Kristóf hibás publikációit feledtetve méltó kiadásban (szöveg és hasonmás) tette közzé Guden oklevelét, a legrégebb eredetiben fennmaradt magyarországi magánoklevelet, valamint Fila veszprémi kanonok II. István-kori oklevelét.⁴ Felfedezte és megjelentette Zaah keltezetlen, a XIII. század első felére datált végrendeletét, továbbá III. Béla király két oklevelét Simon veszprémi kanonok adományáról, illetve Chump királyi klerikus megjutalmazásáról.⁵ De nemcsak a korai oklevelek érdekelték. Rábukkant a veszprémi egyház kincseinek és könyveinek két XV. századi jegyzékére, melyek közül az egyiket teljes szövegében kiadta, míg a másiktól a könyvekre vonatkozó rész publikálta.⁶

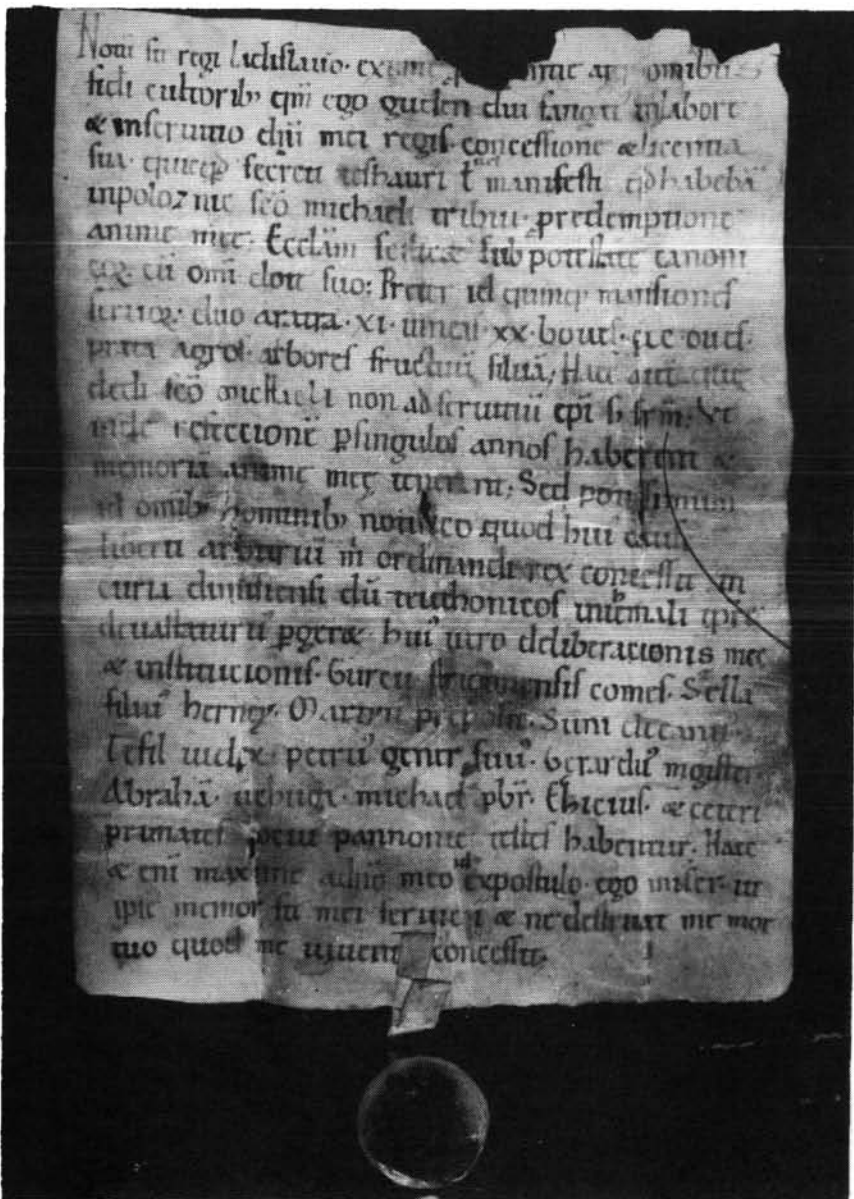
Guden 1079 táján készült oklevelének közlésekor Fejérpataky megjelentette és leírta azt a pecsétet, melynek csonka lenyomata Guden, csaknem ép lenyomata pedig Zaah magánoklevelén függött. Úgy vélte, hogy a veszprémi egyház javára tett két végrendelet kerek pecsétje „sajátságos, madárszerű alakot” ábrázol, s ennek hátán még egy másik alak látható. Köriratáról megállapította, hogy az általános gyakorlattól eltérően nem befelé, hanem kifelé fordított betűkből áll, s alulról fölfelé

olvasható szövege a bibliai zsoltárok-ból származik: *Fortitudo mea et laus mea Dominvs.*⁷

Közel kétszáz évig tartó folyamatos használata és bibliai eredetű körirata miatt Fejérpataky az egyházi testületek körében kereste a különleges pecsét tulajdonosát. Arra gondolt, hogy a két oklevélen függő pecsétet megtalálja valamelyik egyházi intézmény kiadványain. Kutatá-

1. ábra. Guden magánoklevelének pecsét-törödéke. (Veszprémi káptalan magánlevéltára, Paloznak 2.)

sait azonban nem kísérte szerencse. A Guden-féle magánoklevél kiadójaként leginkább szóba jöhető veszprémi, illetve esztergomi káptalan egészen más pecséttel erősítette meg XIII. századi kiadványait. Hasonló eredményt hozott a veszprémi egyház perbehívásra használt pecsétjének vizsgálata is: az idéző billog alapvető eltérést mutatott. Fejérpataky ezért arra a végkövetkeztetésre jutott, hogy „kifordított köriratával” és „értelmetlen ábrázolásával” a két végrendelet pecsétje „sphragistikai rejtély”, amely nem ad fölvilágosítást az oklevelek kiállítójáról.⁸

A rejtély megoldására immár közel száz esztendeje senki sem tett kísérletet. Sőt, Gutheil Jenő más-képpen írta le a szóbanforgó pecsétet. Harsonát fúvó alakot vélt felfedezni rajta, köriratát pedig másik bibliai részlettel (Ex 15, 2) azonosította.⁹ Bár a különleges pecséttel mások nem foglalkoztak, Guden oklevelének pecsételését többen érintették.

Eckhart Ferenc vetette föl, hogy Guden adománylevelét nem keletkezésekor, hanem jóval később pecsételték meg. A függőpecsét XI. századi nyugati megjelenését és fokozatos elterjedését ismerve valószínűtlennek tartotta, hogy Magyarországon már Szent László korában ilyeneket használtak volna. Ezért úgy vélte, hogy a XIII. század elején, amikor a függőpecsétes oklevél már divatban volt, valaki megerősítette és egyszerűen pecsétjével látta el a veszprémi egyház birtokában levő magánoklevelet, amely az akkori jogfelfogás szerint eredeti, vagyis pecsét nélküli formájában teljesen értéktelen volt.¹⁰ Szentpétery Imre némileg módosította Eckhart nézetét. Szerinte Guden oklevelét eredetileg királyi pecséttel kívánták megerősíteni, de ez valami okból elmaradt, s „csak utóbb, talán a XIII. század elején” látták el „valami egyházi személy (vagy testület) pecsétjével”.¹¹ Az utólagos megpecsételést tényét később Kumorovitz L. Bernát is megerősítette.¹²

Minthogy oklevelében Guden a veszprémi kanonokoknak adományozta paloznaki birtokát, a veszprémi székeskáptalan érdekében állt, hogy a birtokában levő pecsét nélküli oklevelet utóbb megpecsételjék. Lehet, hogy a kanonokok a XIII. században zavarta az oklevél korszerűtlensége. Az is lehetséges, hogy Guden adománylevelét paloznaki birtokjogaik védelmére kívánták felhasználni. Erre alkalmat adhatott, hogy a IV. Béla trónra lépése előtt és után tartott birtokfelülvizsgálatok során a veszprémi székesegyház több adományból származó paloznaki birtokjoga is veszélybe került.¹³ Ennek ellenére nincsen nyoma, hogy Guden oklevelét a veszprémi kanonokok valaha felhasználták volna. A birtokperekben paloznaki vonatkozású egyéb oklevelekkel – köztük hamisakkal – védték jogaikat.¹⁴ Ezért sokkal inkább valószínű, hogy az utólagos pecsételést *belső* használat tette szükségessé. A veszprémi káptalan minden bizonnyal püspökével, a liege-i egyházmegyéből származó Róberttel (1206–1226), a későbbi esztergomi érsekkel (1226–1239), szemben

kényszerült arra, hogy a kanonokoknak és nem a püspöknek tett paloznaki adományt – a nyugati gyakorlatnak megfelelő módon – pecsétes oklevéllel igazolja, és ezáltal jövedelmét kizárólag a maga számára biztosítsa.

Guden végrendeletének utólagos megpecsételése – bármilyen okból történt – nem minősíthető szabályosnak. A XIII. században a pecsét nélküli okleveleket nem utólagos megpecsételéssel, hanem átírással erősítették meg. Az 1067 táján keletkezett százdi alapítólevelet például IV. Béla 1267. évi függőpecsétes oklevelébe foglalták.¹⁵ Egyedül a fehérvári társaskáptalan gyakorlatában fordult elő az 1235. és 1237 között bevezetett pecsételés követő években, hogy korábbi pecsét nélküli kiadványait utólag pecséttel látta el. Ez az eljárás azonban lényegében különbözött a Guden-féle végrendelet esetében alkalmazottól. A fehérvári társaskáptalan ugyanis régi okleveleit nem önmagukban s minden magyarázat nélkül erősítette meg pecsétjével, hanem újonnan kiadott átíró vagy az adott tárggyal egyéb módon összefüggő okleveléhez kapcsolva és abban sajátos eljárását indokolva közös pecséttel látta el pecsét nélküli kiadványait.¹⁶ Guden magánoklevele esetében – mondhatjuk – hamisítás történt. A veszprémi kanonokok nem vitték el oklevelüket a királyi kancelláriába, hogy ott királyi pecsétes oklevélbe foglalják és megerősítsék, és nem mutatták be valamely hiteleshelynek sem, hogy pecsétet átírást kapjanak róla, hanem Veszprém-ben maguk látták el pecséttel. Milyen pecsétet használhattak föl a végrendelet korszerűsítésére?

A Guden-féle adománylevelre függesztett pecsét mind rejtélyes ábrázolását, mind köriratát tekintve egyedülálló a hazai gyakorlatban. Nagyfokú biztonsággal állítható róla, hogy nem egyházi személy tulajdona volt. A XIII. századi egyházi személyek pecsétjei ugyanis a világiaknál és a szerzeteseknél egyaránt – a ritka kivételeket nem számítva, mint Ákos óbudai préposté – főpapi alakot ábrázolnak, a körirat pedig megadja a tulajdonos nevét és egyházi méltóságát, legfeljebb a személynév hiányzik, főként a ciszterci apátok esetében, mert ők a rendi előírásoknak megfelelően anonim pecsétet használtak.¹⁷ De az is nyilvánvaló, hogy a Guden-féle pecsét nem azonosítható egyetlen egyházi intézmény oklevelén függő pecsétjével sem. Az egyházi intézmények Magyarországon a XIII. század elejétől kezdve látták el kiadványaikat pecséttel. A veszprémi és az egeri káptalan, vala-

mint kikövetkeztethetően a pannonhalmi konvent legkorábbi pecsétjének körirata a védőszentet nevezi meg. Második pecsétjük viszont a többi egyházi intézményhez hasonlóan a tulajdonos testület nevét közli.¹⁸ A védőszent említése ezeken már többnyire hiányzik, illetve olykor a köriratból a pecsétmezőbe helyeződik át. A hiány érthető: a pecséttek többsége így vagy úgy a védőszentet ábrázolja. Néhányon – egy mástól bizonyára nem függetlenül – egyházi épület (Nyitra, Garamszentbenedek, Zobor), az esztergomi káptalan legkorábbi pecsétjén pedig az épület előtt két alak (feltehetően a koronázási jelenet) látható.¹⁹ Az is előfordul, hogy a szerzetesrend alapítójának képe kerül a konventi pecsétre.²⁰

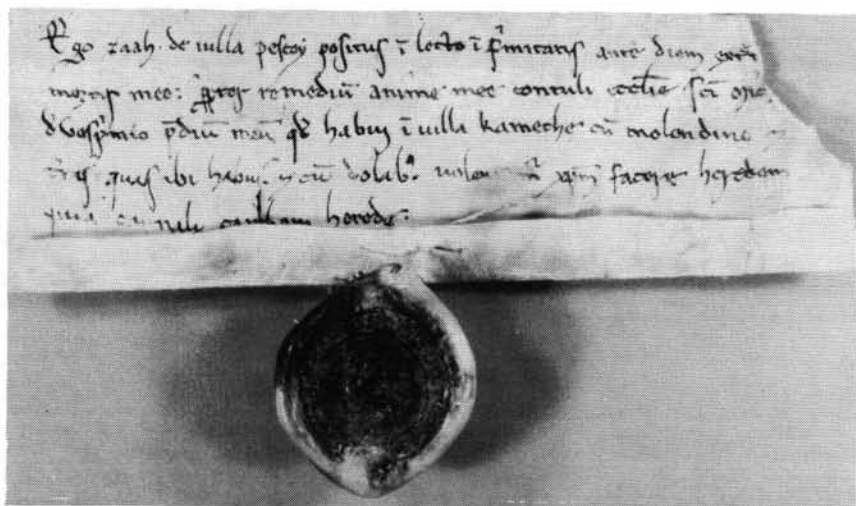
A veszprémi kanonokok, ha valamennyi XIII. századi egyházi személytől és intézménytől lett volna pecsétes oklevelük, ami képtelenség, akkor sem juthattak volna hozzá a különleges pecséthez. Nem valószínű, hogy illetéktelenül megszerezték valamelyik egyházi testület pecsétnyomóját, hiszen azokat szigorúan őrizték, elvesztésük után pedig érvénytelenítették. Az sem valószínű, hogy két viszonylag jelentéktelen adományt tartalmazó végrendelet kedvéért külön pecsétnyomót készíttettek volna. Ezért sokkal inkább arra gondolhatunk, hogy a veszprémi kanonokok a birtokukban levő saját pecsétnyomójukat használták a két oklevél megerősítésére. Ezt a tipariumot azonban eredetileg nem oklevelek hitelesítésére szánták. A veszprémi káptalan ugyanis XII. századi kiadványait még nem pecsételte meg, XIII. századi okleveleit pedig már a legkorábbi 1207. évi chirographumtól kezdve egészen más pecséttel látta el.²¹ Azt is kizárhatjuk, hogy a különleges tipariumot idézésre vagy vámolásakor, szállításkor szokásos ellenőrző pecsételésre használták.²² Alkalmazását körirata egyértelműen liturgikus cselekményhez kapcsolja. Melyik egyházi szertartás során volt szükség pecsétre?

A koraközépkori Európa fejlettebb jogéletet nélkülöző területein, vagyis Bizáncot kivéve szinte mindenütt, széles körűen ismerték és használták az istenítélet különféle formáit. Ha a bíraskodás során a vádlott bűnösségét vagy ártatlanságát a bírói eljárás előírásai szerint nem tudták megállapítani, akkor a felek által választott vagy a bíró által megszabott bizonyító eszközre, istenítéletre került sor. Az istenítélet nem volt más, mint az isteni döntés kikényszerítése azokban a vitás ügyek-

ben, amelyekben az emberi tudás nem hozhatott ítéletet.

A germán törzsek már a kereszténység felvétele előtt alkalmazták ezt a sajátos bizonyító eszközt, melyet az egyház a germánokat térítő papság révén a népi jogfelfogás és joggyakorlat részeként ismert meg és vett át. Szükségletből fakadó széles körű használatával szemben a tilalom sikertelen és célszerűtlen lett volna. Az átvételt megkönnyítette, hogy az istenítélet eszméje, melyen az ítélet alapult, megfelelt a csodás isteni beavatkozásról vallott (s a IX. századtól kezdve vitatott) koraközépkori keresztény felfogásnak: a mindenható, mindentudó Isten nem engedheti meg, hogy a jogtalanság győzzön, és az igaz ügy elveszen. Az egyház ezért a profán eredetű istenítélet számára elfogadható formáit liturgikus keretbe ágyazta, és a papság feladatává tette, hogy az egyházi intézményekben egyéb teendők mellett istenítéleti szertartást végezzen.²³ Ennek megfelelően az egyházi szertartásokat tartalmazó liturgikus könyvek a IX. századtól kezdve az istenítételekre vonatkozó szertartásról is tájékoztatnak.²⁴ Segítségükkel megállapítható, hogy az istenítélet különféle formái közül csak a forróvíz-, a tüzesvas- és a tüzes ekevas-próbák alkalmával használtak pecsétet. Miután az istenítéletnek alávetett személy a forróvízből csupasz kézzel kivette a beelógatott követ, illetve a kézbe fogott izzó vasdarabot a kijelölt helyre vitte és ott letette, vagy mezítláb végigment a földre helyezett tüzes ekevasakon, sérült kezét, illetve lábait bekötötték és a kötést lepecsételték, hogy az istenítélet hatása zavartalanul érvényesüljön. Majd a próbát követő harmadik vagy ritkábban a negyedik napon megvizsgálták a pecsétet. Ha feltörve találták, akkor a külső beavatkozás miatt érvénytelenítették az istenítéletet. Ellenkező esetben feltörték az ép pecsétet, levették a kötést és szemrevételezték az égés okozta sérülést. Az elgennyesedett seb a bűnösséget, a gyógyulófélben levő pedig az ártatlanságot igazolta.²⁵ A látletet azután a világi bírő tudomására hozták, aki a vitás ügyben ennek megfelelően hozta meg ítéletét.

A XI. századi törvények és zsinati határozatok Magyarországon a pecsétet igénylő istenítéleti formák alkalmazását írták elő. A bírói gyakorlatban végül bizonyító eszközként széles körűen a tüzesvas-próba terjedt el.²⁶ Használatát más országokhoz hasonlóan nálunk is túlélte az 1215. évi IV. lateráni egyetemes zsinat tiltó rendelkezését. Magyarországon az utolsó istenítéletet, amelyről feljegy-

zés maradt fenn, 1234-ben a váradi székesegyházban tartották.²⁷ Noha az 1279. évi budai zsinat átveszi és megismétli a lateráni tiltó intézkedést,²⁸ nem valószínű, hogy ezt széles körű alkalmazásának megfékezése tette szükségessé.

A tüzesvas-próba rítusát Magyarországon egyedül a Vári Regestrum függeléke őrizte meg.²⁹ Bár ebből hiányzik a pecsétre vonatkozó rész, nem lehetnek kétségeink alkalmazása felől, s nemcsak a nyugati analógiák miatt. Az európai viszonylatban páratlan Vári Regestrum 389 tételéből négyben pecsétről is szó van. Azért csak négyben, mert a váradi kanonokok mindössze ennyi alkalommal tapasztaltak rendkívüli eseményt, melyet feltétlenül írásba kellett foglalni, hiszen miatta az istenítélet érvénytelenné vált. A kanonokok a kéz kötésének megoldásakor (*solutio manus*) mind a négy esetben meggyőződtek arról, hogy a pecsétet már korábban feltörték, sőt egyszer az illetéktelen beavatkozás leplezésére a káptalan feltört pecsétjét hamissal helyettesítették.³⁰

A tüzesvas-próba alkalmazásának konkrét esetei véletlenszerűen maradtak fenn. Ha egyáltalán írásba foglalták őket, zömükről nem oklevél, hanem csak egyszerű feljegyzés készült. Ha például a Vári Regestrumot meglepő történeti érzékről tanúskodó XVI. századi kiadása nem mentette volna meg az utókor számára, akkor ma nemcsak a váradi, hanem az egri és az aradi káptalan istenítéleti tevékenységéről sem lenne egyetlen adatunk. Jelentős részben ennek a kiadásnak köszönhető, hogy a tatárjárás előtti hazai forrásanyag viszonylagos szűkössége ellenére négy székeskáptalan: Esztergom, Várad, Kalocsa és Eger, továbbá három társaskáptalan: Székesfehérvár, Óbuda és Arad, vagyis összesen hét egyházi intézmény isteni-

2. ábra. Zaah végrendeletének pecsétje. (Veszprémi káptalan magánlevéltára, Kemeccse 2.)

itéleti tevékenységéről van tudomásunk.³¹ Ezek a színhejek pontosan megfelelnek Könyves Kálmán király 1100 körüli rendelkezésének (22. §), amely kimondta, hogy tüzesvas- és vízpróbákat ezentúl csak püspöki székhelyeken, nagyobb prépostságokban, továbbá Pozsonyban és Nyitrán tartsanak.³² A törvénycikk tehát nem maradt papíron, hanem megvalósult: Magyarországon az istenítétek szertartását a püspöki székhelyeken a székeskáptalanok, másutt pedig a nagyobb prépostságok, azaz a jelentősebb társaskáptalanok papsága végezte. Noha közvetlen adat nincsen rá, nem kétséges, hogy az említett négy székeskáptalan mellett a többiben is tartottak istenítéletet. Így az ezredfordulón alapított veszprémi székesegyházban is, s ennek során a veszprémi kanonokok használhatták azt az egyházi pecsétet, amely másodlagosan Guden, illetve Zaah oklevelére került. Ezt annál is inkább megtehették, mert megítélesem szerint kapcsolat mutatható ki az istenítélet szertartása és a különös pecsét között.

A tüzesvas-próba szertartásának záró aktusa a már említett *solutio manus* volt, amire az egyház előcsarnokában, előterében került sor.³³ A pecsét feltörése, a kötés levétele és a seb szemrevételezése után a szertartást végző papság itt hirdette ki az istenítélet eredményét. Ha a vádlott az istenítélet szerint bűnösnek bizonyult, akkor a poroszló és társai a világi bírő elé vezették. Ha viszont ártatlansága igazolódott, akkor az istenítélet szertartása hálaadással zárult, miként a tüzesvas-próbára vonatkozó ordók tömören előírták: *laus Deo referatur*, illetve *Deo gratu-*

letur.³⁴ Isten dicsőítésére, nem kétséges, a szertartást végző papság hálaadó éneket énekeltek és közben a *solutio manus* színhelyéről bevonult a templomba.

Az Árpád-kori pecsétritkaság körirata a tüzesvas-próbát lezáró dicsőítéssel áll szoros kapcsolatban. A pecsét köriratának idézett szövege – *Fortitudo mea et laus mea Dominus* – a Bibliában három helyen (Ex 15,2, Ps 117,14; Is 12,2) fordul elő. Mindháromszor szabadulás utáni örvendező, dicsőítő, hálaadó részletben. Először abban az énekekben szerepel, melyet Mózes és Izrael fiai akkor énekeltek, midőn szerencsésen átkeltek a Vörös-tengeren, és üldözőik feje fölött összecsaptak a hullámok. Másodszor a kevésbé konkrét szabadulás felett érzett örömet kifejező 117. zsoltárban. Harmadszor pedig Izaiásnál bukkan fel, aki miután megjövendölte, hogy az asszírok által fogságba hurcolt és szétszórta nép Egyiptomból való szabadulásához hasonlóan visszatér hazájába, az idézett részletet belefoglalta a próféciája beteljesedésekor mondandó magasztalásba. Mindhárom előfordulás szövegkörnyezete párhuzamba állítható az istenítéletre kötelezett személy helyzetével. Neki valamilyen vádtól kellett megszabadulnia. Ezt hasonlóképpen csodás módon érthette el, a vádtól csak istenítélet segítségével tisztulhatott meg. Megszabadulása feletti örömet és háliját a liturgia a hasonló körülmények között fogant bibliai dicsőítő énekekkel vagy annak részletével fejezhette ki. Annál is inkább, mert a tüzesvas-próba szertartásának oratóija³⁵ említi az egyptomi fogságból való szabadulást, s azok, akik a IX. századtól kezdve az istenítélet jogossága és fenntartása mellett érveltek, többek közt a vörös-tengeri csodás átkelésre hivatkoztak.³⁶

Bár datálásával és ábrázolásának megfejtésével egyelőre adósak maradtunk, a liturgikus ihletésű körirat és az istenítéleti szertartás közti összefüggés alapján mondhatjuk, hogy a különleges pecsétet istenítélet, elsősorban tüzesvas-próba alkalmával használták. Fennmaradását döntően annak köszönhetjük, hogy rendelkezésszerű használat mellett vagy inkább után a veszprémi székesegyház kanonokjai a saját érdekében a XIII. században két oklevél megerősítésére is igénybe vették: az istenítéletnél alkalmazott pecsétnyomójuk felhasználásával két addig pecsétetlen oklevelet: Guden és Zaah végrendeletét utóbb függő pecséttel látták el. Eljárásuk nem volt egyedülálló. A XIII. században az is előfordult, hogy a perbehívásra szolgáló

idézőbillogot másodlagosan oklevél megpecsételése érdekében használták fel. Így került Tristanus comes és minden bizonnyal a veszprémi székesegyház idézőpecsétje oklevélre.³⁷ Mindebből arra következtethetünk, hogy az Árpád-kori pecsétritkaság Guden és Zaah végrendeletén eredetileg a veszprémi székesegyház istenítéleti pecsétje volt.

JEGYZETEK

1. Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. Studio et opera Georgii FEJÉR I–XI. (továbbiakban: Fejér) Budae, 1829–1844. IX/7. 631–735. Anecdota a Christophoro Beke eruta ac historiae cathedralis ecclesiae Wespeminiensis inserta. Az 1842-ben megjelent kötet függeléke 1309-ig bezárólag 68 oklevelet közöl Veszprémből.
2. WENZEL Gusztáv: Okmányi kalászat. Magyar Történelmi Tár 2 (1855), 167–215. passim, Árpád-kori új okmánytár. Közzé teszi WENZEL Gusztáv. I–XII. (továbbiakban: Wenzel) Pest, Bp., 1860–1874. I. V. 1. és az egyes kötetekben passim.
3. Hazai Okmánytár. Kiadják NAGY Imre, PAUR Iván, RÁTH Károly, VÉGHÉLY Dezső, IPOLY Arnold. I–VIII. Győrött, Bp., 1865–1891. passim; Zala vármegye története. Oklevéltár. Szerk.: NAGY Imre, VÉGHÉLY Dezső és NAGY Gyula, I–II. Bp., 1886–1890. passim.
4. FEJÉRPATAKY László: Oklevelek II. István korából. (Értekezések a történelmi tudományok köréből XVI. köt. 4. sz.) Bp., 1895. (továbbiakban: II. István) 7–8, 19–20.
5. Uo. 9–10.; FEJÉRPATAKY László: III. Béla király oklevelei. III. Béla magyar király emlékezete. Szerk.: FORSTER Gyula. Bp., 1900. 159–160.
6. FEJÉRPATAKY László: A veszprémi káptalan kincseinek összeírása 1429–1437. évekből. Történelmi Tár 1886. 553–576., Uo. 1887. 173–192.; Uő.: A veszprémi káptalan könyvtára a XV. század első felében. Magyar Könyv-Szemle 1885. 137–151. Vö. SOLYMOSI László: Könyvhasználat a középkor végén. (Könyvkölcsönzés a veszprémi székesegyházi könyvtárban.) In: Tanulmányok a középkori magyarországi könyvkultúráról. Szerk.: Szelestei N. László. Bp. 1989. 75–77.
7. FEJÉRPATAKY: II. István, 9.
8. Uo. 10–12.
9. GUTHEIL Jenő: Veszprémi Okmánytár. 2. sz. (Kézirat)
10. ECKHART Ferenc: Hiteles helyeink eredete és jelentősége. (továbbiakban: Hiteles helyeink) Századok 47 (1913), 648., Franz ECKHART: Die Glaubwürdigen Orte Ungarns im Mittelalter. MIÖG Ergänzungsband 9, Heft 2. (1914), 411.
11. SZENTPÉTERY Imre: Magyar oklevéltan. (A magyar történettudomány

- kézikönyve II. köt. 3. sz.) Bp., 1930. 48, 53. vö. KUMOROVITZ L. Bernát: A magyar pecséthasználat története a középkorban. (továbbiakban: Pecséthasználat) A jászóvári premontrei kanonokrend gödöllői Szent Norbert gimnáziumának és Szent-Norbert-nevelőintézetének évkönyve az 1943–1944. iskolai évről. Gödöllő, 1944, 308.
12. KUMOROVITZ L. Bernát: A középkori magyar „magánjogi” írásbeliség első korszaka (XI–XII. század). (továbbiakban: Írásbeliség) Századok 97 (1963), 5.
 13. Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. (továbbiakban: Reg. Arp.) I. Szerk.: SZENTPÉTERY Imre. Bp., 1923. 620. sz.
 14. Veszprémi regeszták (1301–1387). Összeállította KUMOROVITZ L. Bernát. Bp., 1953. 184. és 785. sz.
 15. Magyar Országos Levéltár, Diplomati-kai Levéltár (továbbiakban: DL) 7. WENZEL I. 24–27., III., 155–156. Vö. KUMOROVITZ: Írásbeliség, 5., Reg. Arp. 1554. sz.
 16. SOLYMOSI László: A hiteleshelyi pecséthasználat kezdeteihez. (továbbiakban: Hiteleshelyi pecséthasználat) Magyar Herold 1 (1984), 118–119.
 17. KUMOROVITZ: Pecséthasználat, 322–323, 333 és mellékletek, FÜGEDI Erik: Középkori pontifikális pecsétek Magyarországon. A középkori Magyarország főpapi pecsétjei a Magyar Tudományos Akadémia Művészettörténeti Kutató Csoportjának pecsétmáslat-gyűjteménye alapján. Szerk.: BODOR Imre. Bp. 1984. 13–16. és mellékletek; SOLYMOSI László: Észrevételek a Ciszterci Rend magyarországi történetének repertoriumáról. Levéltári Közlemények 55 (1984), 242–243, 247–250.
 18. SOLYMOS: Hiteleshelyi pecséthasználat, 94, 110–114.
 19. ARNOLD v. IPOLYI–STUMMER: Beiträge zur mittelalterlichen Siegelkunde Ungarns. Mittheilungen der kaiserl. königl. Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale 4 (1859), 245–250, 266–270, 291–302., Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae. I–II. Ad edendum praeparavit Richard MARSINA. Bratislavae, 1971–1987. (továbbiakban: Marsina) 362–363, II. 504. és mellékletek.
 20. SOLYMOS Szilveszter: A pannonhalmi hiteleshelyi pecsét ikonográfiája. Művészettörténeti Értesítő 30 (1981), 136–138.
 21. SOLYMOSI: Hiteleshelyi pecséthasználat, 111–113.
 22. Ezekre a pecsét típusokra lásd KUMOROVITZ: Pecséthasználat, 289, 296–297.
 23. Adolph FRANZ: Die kirchlichen Benediktionen im Mittelalter. II. Freiburg, 1909. (továbbiakban: Benediktionen) 306–314, 337–338.
 24. Claudius Frh. v. SCHWERIN: Rituale für Gottesurteile. Heidelberg, 1933. (Sitzungsberichte der Heidelberger

- Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-historische Klasse 1932/3. 3. Abhandlung) 3.: Charlotte LEITMAIER: Die Kirche und die Gottesurteile. Eine rechtshistorische Studie. Wien, 1953. 31.
25. FRANZ: Benediktionen, 349–354., Hermann NOTTARP: Gottesurteilstudien. München, 1956. (továbbiakban: Gottesurteilstudien) 232–234, 249.
26. HAJNIK Imre: A magyar bírósági szervezet és a perjog az Árpád- és vegegyházi királyok alatt. Bp. 1899. 257.; ECKHART: Hiteles helyeink, 649.; KUMOROVITZ: Pecséthatáználát, 295.; NOTTARP: Gottesurteilstudien, 208.
27. Regestrum Varadinense examinum ferri candentis ordine chronologico digestum, descripta effigie editionis a. 1550 illustratum. Curis et laboribus Joannis KARÁCSONYI et Samuelis BOROVSKY. (továbbiakban: Reg. Varad.) Bp., 1903. nr. 381: 304. 1.
28. Petrus BROWE: De ordaliis. I. Decreta pontificum Romanorum et Synodorum. Romae, 1932. 46., NOTTARP: Gottesurteilstudien, 351–352.
29. Zalán MENYHÉRT: A Pray-kódex benedictioi. Magyar Könyvszemle 34 (1937), 45.
30. Reg. Varad. nr. 50: 172. 1. (1213), nr. 83 és 85: 183. 1. (1214), nr. 280: 258. 1. (1221).
31. A tüzesvas-próba alkalmazásának konkrét eseteire vonatkozó magyarországi adatokat teljes egészében eddig a hazai irodalom nem vette számba. Ezért az alábbiakban valamennyit felsoroljuk. *Esztergom*: XII. század eleje, MARSINA I. 62. *Székesfehérvár*: 1203 előtt, Magyar Országos Levéltár, Diplomataikai Fényképgyűjtemény 283210 (Veszprémi káptalan magánlevéltára, Merenye 4) FEJÉR VI/2. 361 és IX/7. 642. *Óbuda*: Imre király idejében és 1211-ben, MARSINA I. 132–133, 146, II. 17–18. *Várad*: 1208-tól 1234-ig, Reg. Varad. nr. 2–381: 156–304. 1. passim. *Kalocsa*: 1215 előtt, DL 64764. = WENZEL VI. 440. *Eger*: 1229-ben, Reg. Varad. nr. 357: 290. 1. *Arad*: 1229-ben, Reg. Varad. nr. 358: 291. 1. Vö. Rudolf RAUSCHER: Q Regestru Varadinském. Bratislava. Casopis učené společnosti Šafaříkovej. Ročník III. Bratislava, 1929. 310.
32. ZÁVODSZKY Levente: A Szent István, Szent László és Kálmán korabeli törvények és zsinati határozatok forrásai. (Függelék: A törvények szövege) Bp. 1904. 186.
33. Erről a *de ecclesia non exiuit ad solutionem* (Reg. Varad. nr. 235: 242. 1.), illetve *ad solutionem manus non exiuit de ecclesia* (Uo. nr. 306: 268. 1.) bejegyzések tájékoztatók.
34. NOTTARP: Gottesurteilstudien, 234., Petrus BROWE: De ordaliis. II. Ordo et rubricae. Acta et facta. Sententiae theologorum et canonistarum. Romae, 1933. 12.
35. FRANZ: Benediktionen, 370.
36. FRANZ: Benediktionen, 316–319, 357, 393.
37. KUMOROVITZ: Pecséthatáználát, 287–288. Az adatra Kumorovitz L. Bernát professzor úr hívta föl a figyelmet, amiért ezúton is köszönetet mondok.

LÁSZLÓ SOLYOSI

HERKUNFT DES SEKUNDÄREN SIEGELS AUF DER PRIVATURKUNDE VON GUDEN

In dem Privatchiv des Veszprémer Domkapitels befindet sich die in Ungarn älteste originale Privaturkunde. In dieser Urkunde aus dem 11. Jahrhundert testierte der im Dienste des Königs St. László (1077–1095) altgewordene Guden zu Gunsten der Domherren des Veszprémer Doms. Diese wertvolle Urkunde war – ähnlich dem Testament von Zaah vom Anfang des 13. Jahrhunderts – ursprünglich unversiegelt, und erst später, im 13. Jahrhundert, hat man beide mit einem Siegel versehen, als eine Urkunde ohne Siegel

keine Glaubwürdigkeit mehr halte. Zum sekundären Siegel der zwei Testamente nahm man denselben Siegel in Anspruch. Der Verfasser ist aufgrund des Zusammenhangs zwischen der Aufschrift des Siegels – *Fortitudo mea et lavs mea Dominvs* (Ex 15,2, Ps 117,14, Is 12,2) – und der Zeremonie des Gottesurteil es der Meinung, dass die Domherren des Veszprémer Doms diese Siegel ursprünglich bei den dort vom 11. Jahrhundert an durchgeführten Eisenproben benutzt haben. Die

Hand, in dem der Betroffene das erhitzte Eisenstück hielt, wurde in eine Fatsche gewickelt und abgesiegelt, damit man den Eingriff von Ungefugten verhindere. Die Veszprémer Domherren haben ihre zwei Urkunden mit dem beim Gottesurteil gebrauchten Siegel abgesiegelt. So wurden also die Testamente von Guden und Zaah mit dem Gottesurteil siegel des Veszprémer Doms versehen. Diese Siegelrarity blieb Dank diesem sekundären Gebrauch erhalten.

MITHAY SÁNDOR

ADATOK A PÁPAI RÓMAI-KATOLIKUS PLÉBÁNIA TEMPLOM TÖRTÉNETÉHEZ

Pápa Főterén áll az Esterházy Károly gróf egri püspök által építtetett impozáns római katolikus plébánia templom.¹ Ez a nagyméretű építmény barokk stílusával uralkodik a téren és az egész városban. A templomot 1773–1786-ig építették.² Főhomlokzatával dél felé, a szentélyével a várkastély felé helyezkedik el.

Az elődje ugyancsak ezen a téren volt. Az irodalom úgy emlegeti, hogy a mai egyház előtt állott.³ Ennek a templomnak egykori környé-

kén volt az úgynevezett Belső-temető is,⁴ mivel a középkorban plébánia templom volt. Ezt, valamint a temetőt is téglalaf övezte.⁵ Ez a korábbi templom a várkastély Nádortermében a Pápát ábrázoló nagyméretű festményen már nem szerepel, mert a kép az 1760-beli várost mutatja be.⁶ Ezen látható az elbontott régi templom, amely ábrázolás szerint kéttornyú és három hajós, keletelt templom,⁷ homlokzatával nyugat felé. Először 1683-ban szerepel

a pápai nagy fogadalmi festményen, valószínűleg a maga valóságában ábrázolva.⁸ Az 1730-as évek elején készült kataszteri térképen alaprajzban is rögzítették.⁹ A templomról tehát metszetekről és festményekről értesülünk, de a pontos helye ismeretlen. A Nádortermi festményen, a kataszteri térképen és a fogadalmi képen tulajdonképpen bizonytalan a biztos helye. A fogadalmi képen erős rövidülésben jelenik meg. Az előbb említettek kivül a régebbi met-